

ПРОБЛЕМА ДІАГНОСТУВАННЯ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ У ДІТЕЙ У ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ І США

***Резюме.** Розглянуті особливості організації діагностування творчого потенціалу особистості в XIX-XX віках. Проведено історичний аналіз проблеми організації діагностування творчого потенціалу особистості в XIX-XX віках в Західній Європі і США. Розглянуті концептуальні положення найбільш відомих теоретичних моделей, які є основою для розробки тестів діагностування творчого потенціалу особистості. Визначено причини, які затримують становлення творчого потенціалу дитини.*

***Ключові слова:** творчий потенціал особистості, діагностування творчого потенціалу особистості.*

Постановка проблеми. Діти – головне національне багатство, це давно зрозуміли у Західній і Північній Європі (Велика Британія, Німеччина, Франція, Швейцарія та ін.) і Сполучених Штатах Америки, де створена дієва система заохочення і розвитку творчого потенціалу дітей. Педагоги і психологи цих країн (на які у нас прийнято рівнятися) вважають непорушною теорію, згідно якої кожна дитина може стати видатною людиною, інтелектуальною елітою нації. Тому створення умов для розвитку творчих можливостей дитини, починаючи з дошкільного віку, є надійним способом відтворення інтелектуальної еліти нації.

Психологами і педагогами в Західній Європі і США накопичений багатий практичний досвід в галузі діагностування творчого потенціалу особистості. Окрім виявлення творчого потенціалу, шляхом спостереження, існують і спеціальні методи діагностики, безліч різних тестів на наявність конкретних якостей і характеристик особистості – рівня інтелекту, мислення, волі, пам'яті тощо. Для організації діагностування творчого потенціалу дітей, ще у дошкільному віці, організується поетапна, або ступінчаста стратегія діагностики. На першому етапі відбір здійснюється на основі широкого спектру характеристик творчого потенціалу за допомогою тестів, організованого спостереження, різних оцінюючих процедур, які повинні максимально повно відображати усі сторони і прояви дітей. На другому етапі, використовуються більш точні і більш специфічні діагностичні процедури (у тому числі більш складні та тести), відповідно до цілей відбору кандидатів для спеціальних програм навчання.

В 1895-96 роках у США вперше було створено два національні комітети, які мали сформулювати загальний напрям тестологічних досліджень. Вже тривалий час в Західній Європі і США існують організації, які займаються діагностуванням творчого потенціалу особистості: «Міжнародна асоціація з оцінки шкільної успішності (IEA)»; компанія «PROMETRIC» надає послуги у галузі автоматизованого тестування і керує роботою понад 3500 центрів тестування, які знаходяться у 140 країнах світу; компанія «Virtual University Enterprises (VUE)» (створена в 1997 р.) має 2500 центрів тестування в 110 країнах світу та ін.

Найбільш поширеними серед спеціальних методів є тести інтелекту. Добре сконструйовані тести вимірюють не лише знання дитини, а й рівень володіння основними розумовими операціями: аналізом, синтезом, екстраполяцією, узагальненням, вмінням робити висновки та ін. Існує велика кількість методик для виявлення як творчих здібностей дітей в окремих видах творчості, так і прагнення до творчості взагалі. На наш погляд, цінним буде дослідити, як така всеохоплююча і системна робота з діагностування творчого потенціалу особистості склалася в цих країнах. Тому у нашому дослідженні ми звернулися до проблеми діагностування творчого потенціалу дітей у XIX-XX століттях у Західній

Європі і США.

Аналіз психолого-педагогічної літератур засвідчив, що проблема організації діагностування творчого потенціалу особистості є предметом дослідження в деяких публікаціях: «Відношення до соціальної адаптації у творчо обдарованих дітей в Росії і США» (2004) [6]; «Виявлення творчого потенціалу дошкільників за допомогою тесту Е.П. Торренса» (2007) [1]; «Навчання в США: робота з обдарованими дітьми» (2010) [7]; «Освіта обдарованих дітей і молоді: державна політика США» (2011) [9]; «Навчання обдарованих дітей в Західній Європі» (2011) [11].

Також, проблема організації діагностування творчого потенціалу особистості знайшла своє відображення у наступних останніх дослідженнях і публікаціях: «Методики вивчення креативності» (2009) [5]; «Діагностика загальних пізнавальних здібностей» (1995) [3]; «Діагностика математичних здібностей як основа визначення індивідуальної освітньої траєкторії» (2011) [4]; «Діагностика дитячої обдарованості як педагогічна проблема» (2000) [10]; «Gifted and Talented, або Проектна технологія як спосіб розкриття творчого потенціалу обдарованих дітей» (2011) [2]; «Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень» 2006 [8].

Метою статті є історичний аналіз проблеми організації діагностування творчого потенціалу особистості у XIX-XX столітті в країнах Західної Європи і США.

Виклад основного матеріалу. Людський розум завжди хвилювало питання про причини відмінностей в творчому потенціалі різних людей. В давнину причину творчого потенціалу бачили в божественному походженні. Такий погляд на природу творчого потенціалу існував до епохи Просвітництва, коли один із основних представників англійського емпіризму та Просвітництва Джон Локк (*англ. John Locke*) сказав, що до зіткнення з матеріальним світом людська душа – «чиста дошка» і готова сприймати навколишній світ за допомогою своїх відчуттів через внутрішній досвід – рефлексію. Його основною ідеєю була думка про те, що у формуванні людини вирішальна роль належить вихованню, тобто доквілля здатне «ліпити» з дітей що завгодно.

У другій половині XIX століття видатний англійський дослідник, географ, антрополог і психолог, засновник диференціальної психології сер Френсіс Гальтон (*англ. Sir Francis Galton*) одним з перших став шукати витоки творчого потенціалу не в особливостях доквілля, а у вроджених особливостях. Ф. Гальтон першим спробував довести, що творчий потенціал людини – результат дії спадкових чинників. До такого висновку Ф. Гальтон прийшов шляхом аналізу біографічних фактів представників соціальної еліти: англійського науковця, розробника теорії еволюції Чарльза Роберта Дарвіна (*англ. Charles Robert Darwin*), одного із творців світової музичної класики, німецького композитора Йоганна Себастьяна Баха (*нім. Johann Sebastian Bach*), англійського вченого, творця класичної фізики сера Ісаака Ньютона (*англ. Sir Isaac Newton*) та ін.

Перша стаття вченого про спадковість людських рис – «Спадковий талант і характер» (*«Hereditary Talent and Character»*) з'явилася в 1865 р. У ній намічені основні принципи, яких Ф. Гальтон дотримувався в своїх дослідженнях – головна причина високих творчих досягнень лежить в самій людині і передається біологічним шляхом, з покоління в покоління. 1869 р. Ф. Гальтон опублікував книгу «Спадковий геній: його закони і наслідки» (*«Hereditary Genius, Its Laws and Consequences»*), в якій вперше показав, яким чином статистичні методи можуть використовуватись у вивченні індивідуальної обдарованості.

Ф. Гальтон визначив новий метод наукового дослідження – метод близнюків, що дозволяє встановити вплив генотипу та умов середовища на формування певної ознаки. Ф. Гальтон стверджував, що в талановитих родинах геніальні діти народжуються значно частіше. Отже, це зумовлено спадковістю, а не впливом зовнішніх умов. Він доводив, що у видатних людей із більшою ймовірністю народяться видатні діти. Наприклад, за його даними, із 4 тисяч дітей видатних батьків 977 чоловік стали згодом знаменитими. У роботі

«Дослідження людських здібностей» (Inquiries into Human Faculty, 1883) Ф. Гальтон вперше ввів термін «Євгеніка», (від грец. *eigenes* – «хорошого роду», «породистий») розуміючи під цим теорію спадковості та шляхи поліпшення людського роду за допомогою контролю спадкових ознак. У 1908 в Лондоні було створено Євгенічне освітнє товариство (нині Євгенічне товариство).

Дослідження Ф. Гальтона привернули увагу вчених-психологів різних країн, у нього з'явилися учні і послідовники. Одним з найбільш відомих прибічників гальтонівських ідей і методів виміру індивідуальних відмінностей був американський вчений, один з перших фахівців з експериментальної психології в США, перший професор психології Джеймс Маккін Кеттелл (*James McKeen Cattell*). Спираючись на роботи Ф. Гальтона Джеймс Маккін Кеттелл за допомогою розробленого ним методу ранжування досліджував природу і джерела розумових здібностей. Цей метод був застосований при оцінці досягнень видатних американських учених різних галузей наук. На основі цих досліджень з'явився довідник «Учені Америки» (*American Men of Science*).

У ХХ столітті починається етап інтенсивних досліджень творчого потенціалу людини. У 1904 році у Франції за завданням міністра громадського права була сформована комісія для розробки тестів з визначення рівня розумової відсталості дитини. Французький вчений Альфред Біне (фр. *Alfred Binet*) спільно з Теодором Симоном (фр. *Thiodore Simon*) розробив тести, що задовольняють вимоги комісії. Але несподівано для авторів ці методики набули широкого поширення в Європі і Америці саме як засіб визначення інтелектуального творчого потенціалу.

Найбільш важливою роботою А. Біне була книга «Експериментальне дослідження інтелекту» (*Experimental research of intellect, 1902*). А. Біне прагнув виявити взаємозв'язок і взаємозалежність між здібностями та пізнавальною діяльністю. Здібності оцінювалися ним з точки зору сформованості певних пізнавальних функцій (запам'ятовування, просторове розрізнення тощо) і засвоєння соціального досвіду (обізнаність, знання значень слів, здатність до моральних оцінок тощо). У 1905 р. А. Біне спільно з Т. Симоном створюють першу шкалу, яка була призначена для виміру інтелекту дітей і складалася з 30 завдань, розташованих залежно від зростання труднощів. Надалі в 1908 р. була опублікована вдосконалена шкала Біне-Симона. Ця шкала містила 59 тестів, згрупованих за віковою ознакою від 3 до 13 років відповідно до відсотка дітей певного віку, які пройшли цей рівень.

Дещо пізніше, в 1912 році, німецький психолог і філософ, один з піонерів диференціальної психології та психології особистості Вільям Льюїс Штерн (англ. *William Lewis Stern*) доповнив розробки Альфреда Біне і Теодора Симона формулою для розрахунку коефіцієнту інтелекту – IQ (*itelligence quotient*). Проте практика використання тестів інтелекту показувала, що значна частина пропонованих завдань виявляла не стільки здібності мислити, скільки інформованість дитини, рівень її обізнаності. Тому у 30-і роки ХХ ст. стали лунаати голоси фахівців, що заперечували проти виняткового використання тестів інтелекту для виявлення творчого потенціалу дітей.

У 1930 рр. з'явилося багато нових тестів діагностування творчого потенціалу дитини, більшість з них були розроблені в Сполучених Штатах Америки. Так в 1931 р. Луїс Леон Терстон (англ. *Louis Leon Thurstone*) починає працювати над розвитком техніки факторного аналізу і створює мультифакторну теорію структури інтелекту. Результатом його робіт стала публікація в 1938 р. «Тест первинних розумових здібностей» (*Test of Primary Mental Abilities*). Л. Терстон сподівався шляхом факторного аналізу відкрити першоелементи інтелекту. Ряд робіт Л. Терстона, особливо методики виявлення творчо обдарованої особистості, вплинули на розвиток досліджень з психології і педагогіки творчості, і стали поштовхом для розробки діагностичних методик творчого потенціалу особистості.

На початку ХХ ст. дослідження творчого потенціалу людини розгорнулися широким фронтом. Цьому сприяли два чинники: накопичені наукові дані про природу творчості,

умови, що забезпечують її розвиток, і стрімке зростання наукових технологій. В середині ХХ століття у свідомості більшості учених стала стверджуватися думка про те, що для досягнення результатів діагностування творчого потенціалу особистості потрібно вимірювати не коефіцієнт інтелекту, а певну складнішу якіснішу своєрідність психіки. Тому для діагностування творчого потенціалу людини стали виділяти таку особистісну характеристику як креативність (*лат. creatio – створення*). Креативність – це творчі здібності індивіда, які характеризуються готовність до сприймання та створення нових ідей, які відрізняються від традиційних або загальноприйнятих схем мислення. Креативність є складовою частиною творчого потенціалу особистості і проявляється як здатність досягнення мети, знаходити вихід з уявної безвихідної ситуації використовуючи предмети і обставини незвичайним чином. У широкому сенсі креативність – це нетривіальне і дотепне рішення проблеми.

Однією з найпопулярніших концепцій визначення творчого потенціалу дитини в середині ХХ століття стала теорія американського психолога Джоя Пола Гілфорда (*англ. Joy Paul Guilford*). Значущим вкладом цієї теорії є те, що в ній виділяються конвергентне і дивергентне мислення. Конвергентне мислення спрямоване на аналіз всіх наявних способів розв'язання задач, з тим, щоб вибрати з них єдиний правильний. Конвергентне мислення лежить в основі інтелекту. Дивергентне мислення – це мислення, «що йде одночасно у багатьох напрямках», воно спрямоване на те, щоб запропонувати безліч різних варіантів розв'язання задачі. Дивергентне мислення зазвичай притаманне творчим особистостям, схильним створювати нові комбінації з тих елементів, які інші використовують лише звичним чином. Особливостями такого мислення є: пластичність – коли пропонується не один, а декілька варіантів вирішення проблеми; рухливість – легкість, з якою людина переходить від одного боку проблеми до іншого; оригінальність – нестандартність рішення.

Дж. Гілфорд вважав операцію дивергенції, перетворення й імплікації основою креативності. Концепцію Дж. Гілфорда педагоги використовують у роботі з дітьми з високим творчим потенціалом. На її основі створено програми навчання, що дають змогу раціонально планувати і скеровувати розвиток творчих здібностей. Праці Дж. Гілфорда стали поштовхом до бурхливого розвитку досліджень і розробок в галузі креативності у всьому світі. На основі його моделі структури інтелекту була створена велика кількість тестів і розвиваючих програм. Один з найвразливіших моментів моделі Дж. Гілфорда полягає в тому, що за безліччю окремих «здібностей» втрачається цілісність уявлення про дитину. Також не зрозуміло, наскільки в ній відображені ситуації реального життя. Багаторічні дослідження дозволили виявити ще одну дуже тривожну тенденцію. Високі показники дивергентних здібностей дуже погано передбачають творчі досягнення людини в його повсякденному житті і професійній діяльності.

Вагомий внесок у дослідження креативності вніс американський вчений Еліс Пол Торренс (*англ. Ellis Paul Torrance*). У 1966 році він розвинув метод зіставлення для визначення міри творчої активності за допомогою розроблених ним «Тестів оцінки творчого мислення Торренса» (ТОТМТ). Вони включають прості тести на виявлення рівня розвитку дивергентного мислення й інших навичок рішення проблемних завдань. Застосування цих тестів підтвердило, що серед представників різних національностей творча обдарованість виявляється однаково.

Найбільш популярною моделлю творчості в сучасній психології і педагогіці є теорія розроблена американським вченим Джозефом Рензуллі. (*англ. Joseph Renzulli*) Згідно цієї моделі – творчий потенціал є поєднання трьох основних характеристик: інтелектуальних здібностей (що перевищують середній рівень), креативності і наполегливості (мотивації, орієнтованій на завдання). Дж. Рензуллі пропонує вважати схильну до творчості не лише ту дитину, яка за всіма трьома основними параметрами перевершує однолітків, а навіть ту, яка демонструє високий рівень хоча б з одного з них. Виділена Дж. Рензуллі триада в дещо

модифікованому варіанті присутня в більшості сучасних зарубіжних концепцій обдарованості.

У 1983 році в США вийшла книга Ховарда Гарднера (англ. *Howard Gardner*) «Структура розуму» (*Howard Gardner, Frames of Mind*) в якій автор стверджував, що не існує єдиного інтелекту, так званого *general intelligence* або «g», вимірюваного відомим IQ – тестом, навпаки, існують множинні інтелекти, котрі незалежні один від одного і не можуть вимірюватися стандартними тестами. Згідно цієї теорії виділено сім видів інтелектів, кожен з них незалежний від інших і функціонує як окрема система за своїми власними правилами.

До виділених видів інтелекту відносяться наступні: лінгвістичний інтелект – здатність використовувати мову для того, щоб створювати, стимулювати пошук або передавати інформацію (поет, письменник, редактор, журналіст); музичний інтелект – здатність виконувати, писати музику або отримувати від неї задоволення (музичний виконавець, композитор); логіко-математичний інтелект – здатність досліджувати категорії, взаємини і структури шляхом маніпулювання об'єктами або символами, знаками і здатність експериментувати впорядкованим чином (математик, учений); просторовий інтелект – здатність уявляти, сприймати об'єкт подумки і ним маніпулювати, сприймати і створювати зорові або просторові композиції (архітектор, інженер, хірург); тілесно-кінестетичний інтелект – здатність формувати і використовувати рухові навички в спорті, виконавському мистецтві, в ручній праці (танцівниця, спортсмен, механік); особистісний інтелект має два боки, які можуть розглядатися окремо – це внутрішньо-особистісний і міжособистісний інтелект. Внутрішньо-особистісний інтелект є здатністю керувати своїми почуттями, розрізняти, аналізувати їх і використовувати цю інформацію у своїй діяльності (наприклад, письменник). Міжособистісний інтелект є здатність помічати і розуміти потреби й наміри інших людей, керувати їх настроями, передбачати поведінку в різних ситуаціях (політичний лідер, педагог, психотерапевт).

У 1996 році вченими США була розроблена «мультифакторна модель обдарованості», у рамках якої креативність і інтелектуальні здібності не розділяються, як у попередніх моделях. Ця модель дозволяла проаналізувати творчий потенціал дитини на загальному теоретичному рівні, виділити складові частини та пояснити феномен так званої «спеціальної» обдарованості. Аналіз практичної педагогічної роботи з дітьми з високим творчим потенціалом показав, що такі діти вимагають диференційованих навчальних програм і допомоги, які виходять за рамки звичайного шкільного навчання для того, щоб мати можливість реалізувати свої потенціальні можливості і зробити внесок у розвиток суспільства. Діти, схильні до високих досягнень, можуть і не демонструвати їх відразу, але мати потенціальні можливості до них в будь-якій з наступних областей (у одній або в поєднанні): загальні інтелектуальні здібності; конкретні академічні здібності; творче, або продуктивне мислення; лідерські здібності; художні або виконавські мистецтва; психомоторні здібності.

Ще на початку ХХ століття серед психологів і педагогів Західної Європи і США склалися дві протилежні дискусійні точки зору відносно проблеми виявлення дітей з високим творчим потенціалом. Прибічники однієї з них, вважають, високий рівень творчої обдарованості можна розвинути у будь-якої психічно здорової дитини при створенні сприятливих умов. Для інших високі творчі можливості – унікальне явище. На основі проведення численних дискусій більшість учених дійшли висновку, що потенційні передумови для досягнення в різних видах творчої діяльності властиві багатьом дітям, тоді як реальні результати демонструє значно менша частина дітей.

Висновки. Психологи і педагоги встановили, що причиною, котра затримує становлення творчого потенціалу дитини, незважаючи на потенційно високий рівень, є труднощі розвитку дитини (заїкання, підвищена тривожність, конфліктний характер спілкування тощо). При наданні такої дитині психолого-педагогічної підтримки та

супроводу, ці бар'єри можуть бути зняті. Як одна з причин відсутності високих проявів творчого потенціалу може бути недолік необхідних знань, умінь і навичок, а також недоступність (через умови життя) предметної області діяльності, відповідної до індивідуальних особливостей дитини. Таким чином, творчий потенціал у різних дітей може бути не достатньо вираженим в більш менш очевидній формі. Аналізуючи особливості поведінки дитини, педагог, психолог і батьки повинні робити свого роду «допуск» на недостатнє знання про його істинні творчі можливості, розуміючи при цьому, що існують діти, творчий потенціал яких вони ще не змогли виявити та створити умови для її розвитку.

Психологами і педагогами в Західній Європі та США встановлено, що оцінка творчого потенціалу конкретної дитини значною мірою умовна. Творчі здібності дитини не є прямим і достатнім показником її досягнень в майбутньому. Творчий потенціал, що проявляється в дитячі роки, за самих, здавалося б, сприятливих умов може або поступово, або швидко зникнути. Словосполучення «дитина з високим творчим потенціалом» не має права жорстко фіксувати статус дитини. Кожен педагог стикався з ситуацією, коли дитина, що звикла до того, що вона «творчо розвинена», об'єктивно втрачає ознаки своєї винятковості для багатьох дітей така ситуація є драматичною. Слід враховувати, що високий творчий потенціал в дитячому віці не гарантує талант дорослої людини. Відповідно, далеко не кожен талановитий дорослий проявляв себе в дитинстві як дитина з високим творчим потенціалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белова Е.С. Выявление творческого потенциала дошкольников с помощью теста Е.П. Торренса / Е.С. Белова // Журнал практического психолога. – 2007. – № 3. – С. 113-132.
2. Галак Е.В. Gifted and Talented, или Проектная технология как способ раскрытия творческого потенциала одаренных детей / Е.В. Галак // Одаренный ребенок. – 2011. – № 4 (июль-август). – С. 114-120.
3. Дружинин В.Н. Диагностика общих познавательных способностей / В.Н. Дружинин // Школа здоровья. – 1995. – № 4. – С. 101-107.
4. Задорожная Е.А. Диагностика математических способностей как основа определения индивидуальной образовательной траектории / Е.А. Задорожная // Одаренный ребенок. – 2011. – № 6 (ноябрь-декабрь). – С. 83- 85.
5. Ильин Е.П. Методики изучения креативности / Е.П. Ильин // Психология творчества, креативности, одаренности: монография / Е.П. Ильин. – СПб: ПИТЕР, 2009. – С. 335-408.
6. Лукаш Е.Ю. Отношение к социальной адаптации у творчески одаренных детей в России и США / Е.Ю. Лукаш // Вопросы психологии. – 2004. – № 4. –С. 22-30.
7. Маланцева О. Обучение в США: работа с одарёнными детьми / О. Маланцева // Социальная педагогика. – 2010. – № 1 (фев.). – С. 111-114
8. Моляко В.О. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / В.О. Моляко, О.Л. Музика. – Житомир: Рута, 2006. – 320 с.
9. Рогожкина И.Б. Образование одаренных детей и молодежи: государственная политика США / И.Б. Рогожкина // Психологическая наука и образование. – 2011. – № 4. –С.15-18.
10. Савенков А.И. Диагностика детской одаренности как педагогическая проблема / А.И. Савенков // Педагогика. – 2000. – № 10. – С. 87- 94.
11. Фримен Дж. Обучение одаренных детей в Западной Европе / Дж. Фримен // Психологическая наука и образование. – 2011. – № 4. –С. 63-73.
12. Renzulli J.S. The revolving-door model: A new way of identifying the gifted / J.S. Renzulli, S.M. Reis, L.H. Smith // Phi Delta Kappa. – 1981. – No 62. – P.648-649.

А.А. ЛИСТОПАД. ПРОБЛЕМА ДИАГНОСТИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА У ДЕТЕЙ В ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЕ И США

Резюме. Рассмотрены особенности организации диагностирования творческого потенциала личности в XIX – XX веках. Проведен исторический анализ проблемы организации диагностирования творческого потенциала личности в XIX – XX веках в Западной Европе и США. Рассмотрены концептуальные положения наиболее известных теоретических моделей, которые являются основой для разработки тестов диагностирования творческого потенциала личности. Определены причины, которые задерживают становление творческого потенциала ребенка.

Ключевые слова: творческий потенциал личности, диагностирования творческого потенциала личности.

A.A. LYSTOPAD. THE PROBLEM OF DIAGNOSING THE CREATIVE POTENTIAL OF CHILDREN IN WESTERN EUROPE AND THE U.S

The summary. The features of the organization of diagnosing individual's creative potential in the XIX - XX centuries are considered. A historical analysis of the problems of the organization of diagnosing individual's creative potential in the XIX - XX centuries in Western Europe and the United States is conducted. The conceptual situation of the most well-known theoretical models, which are the basis for the development of diagnostic tests creative potential, is considered. The cause of that delay the formation of the creative potential of the child is determined.

Key words: creativity of the individual, diagnosing individual's creative potential.

Одержано редакцією 22.11.2013 р.